ALTINTAŞ, Hayrani (2014). "On Sekizinci Yüzyılda Bir Pozitif İlim Öncüsü". *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: GönülSultanları Buluşması. 26-28 Mayıs 2014***.** 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir (http://bilgelerzirvesi.org/bildiri/pdf/profdr-hayrani-altintas.pdf), ss.251-254

Hayrani ALTINTAŞ*

ON SEKİZİNCİ YÜZYILDA BİR POZİTİF İLİM ÖNCÜSÜ

Erzurumlu İbrahim Hakkı, Osmanlı döneminde, yeni bir zihniyetin temsilcisidir.

On sekizinci yüz yıl, Osmanlı devletinin *Lale Devri* denilen bir dönemi yaşadığı yıllardır.

Tasavvuf, akla karşılık olarak kalbe önem verir. Çünkü manevi hayatta kat edilen mesafeler, kalpte cereyan eder. Bu yüzden, mutasavvıf, kalbini her türlü maddi unsurların tasallutundan kurtarmak için çalışır. Kalbin temizlenmesi ve saflaştırılması(tezkiye ve tasfiyesi) için gerekli olan psikolojik ve biyolojik uygulamaların(Riyazat ve Mücahedat) hayatın büyük bir bölümünü şekillendirmesi tabii bir seyirdir. Esas itibariyle, tasavvufun konusunu, nefs bilgisi(Psikoloji), ahlak ve kelami bilgiler teşkil eder. Tasavvufi düşünce tarihinin hemen hiçbir devrinde, bir mutasavvıfın fen bilimleriyle doğrudan meşgul olmasına pek rastlanmamıştır.

Erzurumlu İbrahim Hakkı, bu sınırların dışına çıkmıştır. Ona göre, Tasavvuf ilminin konusunu teşkil eden yüce Allah'ın tanınması ve bilinmesi(marifetullah) hususu, yaratılışın öncelikli en büyük amacıdır. Bu amacın gerçekleşmesi, kişinin kendini psikolojik yönden bilmesine bağlıdır. Bu husus da, bedenin tıbbi yönden bilinmesine muhtaçtır. Bu ikinci bilgi de, âlemin bilgisine bağlı olduğu için fen bilimlerinin tahsili zaruridir.

Erzurumlu İbrahim Hakkı, niçin böyle bir düşünce sistemine sahiptir? Çünkü bu husus, Kur'an'ın bir emridir. Yüce Allah, kendisinin tanınıp bilinmesi için varlığın ve varlıkları bildiren bilimlerin tahsilini şart koşmaktadır.

Erzurumlu İbrahim Hakkı, yüce Allah'ı tanıyıp bilmek için gerekli olan varlık bilimi hususunda büyük Türk Filozofu İbn Sina'nın tesiri altındadır. İbn Sina, felsefesinde varlığı esas alır ve inceler.

* Prof. Dr. İnsani Değerler Derneği.

Buna göre, İlk varlık, bütün varlıklara varlık veren ve var olması Zorunlu olan varlıktır, yani Allah'tır. Tıpkı bu gün söylenen *Big Bang*(Büyük Patlama) teorisinde olduğu gibi, oluş, O'nun *"Ol"* emriyle gerçekleşmiştir. Varlığa varlık veren O olduğuna göre O'nu tanımak gerekir. Ancak O'nu öz itibariyle tanımak veya bilmek mümkün değildir. Belki sadece eserleriyle fiili veya eylemiyle tanıyabiliriz. O zaman O'nun eyleminin eseri olan varlıkları tanımak ve bilmekle, O'nun hakkında bilgi sahibi olmak mümkün olur. Yani varlığı her yönüyle bilmekle imkân dâhiline girer. Varlığı bilmenin ilk basamağı doğru düşünmektir. Doğru düşünceyi öğreten Mantık Bilimidir. Doğru düşüncenin sayısal ifadesi Aritmetik ve Geometridir. Doğru düşünmenin söz itibariyle ifadesi Hitabet, ses ile ifadesi Musiki'dir. Varlıklar, yerde ve gökte bulunmaktadır. O halde, gökteki varlıkları tetkik için, Astronomi bilmek elzemdir. Yerdekiler için de Fizik, Kimya, Mineroloji, Sosyoloji, Psikoloji gibi *Tabiat Bilimleri* şarttır.

Bu tarzdaki bir düşünce düzeni, aynen Erzurumlu İbrahim Hakkı'da da vardır. İbn Sina'nın Felsefe'yi en başta gelen ve en üstün bilim olarak kabul etmesi, Marifetname'de, doğrudan ifade edilmese de, kullanılan metot itibariyle Marifetname'de mevcuttur ve orada aynı yol takip edilir.

Erzurumlu İbrahim Hakkı, bu düşünce sistemi ile kitaplarının büyük bir kısmını, özellikle, en önemli(baş) eseri olan Marifetnâme'yi kâleme almıştır.

Bu eserde, Felsefe(Metafizik), Aritmetik, Geometri, Coğrafya, Astronomi, Biyoloji, Anatomi, Biyokimya, gibi fen bilimlerinin yanında, Psikoloji, Karakteroloji, hatta Seksoloji, Dini Bilimler(Tefsir, Hadis, Kelam), Ahlak, Tasavvuf gibi bilimler de mevcuttur.

O zamana kadar, mutasavvıflarda pek görülmeyen bu zihniyet, Erzurumlu İbrahim Hakkı'yı on sekizinci yüz yılda, pozitif bilimlerin öncüsü konumuna getirmektedir.

Marifetname'nin giriş bölümünde, Tefsir ve Hadis kitaplarından derlenmiş bilgiler mevcuttur. Mesela denizlerle ilgili bilgiler, eski kitaplardan alınmış bilgiler olup çoğu kere rivayet niteliğindedir. Yerle ilgili birbirinin altında yedi katın bilgileri de, Tefsir ve Hadis kitaplarındaki rivayetlerden aktarılmıştır. Bilimsel bilgi niteliğini taşımazlar. Erzurumlu İbrahim Hakkı, bu bilgilerin dini bilgi olduğunu ifade ile inanılması gerektiğini vurgular.

Birinci Fen bölümünde, varlıkla ilgili felsefi bilgiler yer almaktadır. Özellikle İbn Sina'nın Şifâ adlı kitabından derlenmiş varlık bilgileri(vacib ve mümkün varlık), aktarma bilgilerdir. Sudur nazariyesiyle alakalı bilgiler buraya toplanmıştır. Bu arada, dört unsurla ilgili çok eski bilgiler de, toplanan bilgiler arasında yer alır.

Aritmetik ile ilgili bilgiler de, aritmetikçilere atfen, dört işlem ele alınır. Geometri'de, bu bilimin bilginlerine atfen, nokta, çizgi ve yüzey gibi hususlar yer alır.

Astronomi ve Coğrafya biliminde, bu konuyla ilgili âlimlerin eserlerine müracaatla bilgiler verilirken Gazali'nin filozofları tenkit ettiği hususlara atıflarda bulunulur. Astronomi bilginlerinin yazdığı kitaplara müracaatla yer küresinin yuvarlaklığı ispat edilir. O günkü bilgilere dayanarak meridyen ve paraleller anlatılır. Burçlardan söz edilir. Matematik. Astronomi ve Geometri bilginlerine dayanarak Samanyolu galeksisindeki yıldızlar, büyüklükleri ve uzaklıkları anlatılır.

Fizikte ise, dört unsurun durumu birbirlerine dönüşümleri ele alınır. Gökyüzü katları yani atmosfer hakkında eskiden yazılmış bilgiler öne serilir. Dört kıta ve yedi iklim anlatılır. Bu iklimlere göre insan karakterleri, ele alınan konular arasındadır. Madenler, bitkiler ve hayvanların oluşumu verilen bilgiler arasındadır.

Tıp ve Anatomi, organları, kemikleri, sinirleri, damarları, kanı, balgamı, beyni, karaciğeri ve benzerlerini ihtiva eden bilgileri içerir.

Aile hekimliği ve "*hıfzı's-sıha*" yani sağlığın korunmasının esaslarıyla ilgili bilgiler, dengeli beslenme, eserde, geniş yer tutar. Basit ilaç ve gıdalar(bitkisel tedavi), organ seğirmeleri, besin maddelerinin faydalarının neler olduğu anlatılan bilgiler arasındadır.

Felsefe, eski haliyle yer alır. Felsefenin ahlak bölümü, muaşeret kuralları, aile içi ve sosyal iletişim kuralları, en önemlisi de, kulun Allah'ı karşısındaki tavrını ihtiva eder.

Bütün bu bilgilerin temel amacı, bir kişiliği şekillendirmek içindir. Kişi, yaratılırken en güzel şekilde yaratılmıştır. Yani Biyolojik yönden güzel olduğu gibi, etik yönden de, en güzel düşünce ve davranış şeklini alabilecek yetenekte yaratılmıştır. Bir başka ifade ile, olgun insan(kâmil insan) olabilme yetenek ve kabiliyetine sahiptir. Kişi, bütün insanlığa örnek olabilecek bir hüviyeti taşıyacaktır. Bunu, taşıma göreviyle memur ve mecburdur. Bu mecburiyetin veya yükümlülüğün idrakinde olmalıdır. İnsan, bu dünyada, başıboş, gayesiz ve amaçsız değildir.

Kâmil veya olgun insan, kendisinde, hiçbir kötü niteliğin bulunmadığı güzel insandır. Bu güzel insanın ilk örnekleri(batı

dillerindeki psikolojik tabiriyle arketipleri) peygamberlerdir. Bizim kültürümüzdeki timsali de Peygamberimiz Hz. Muhammed'dir. Erzurumlu İbrahim Hakkı, işte, bu Müslüman tipini şekillendirmek ister. Bunun için başvurduğu yol, bilim yoludur. Her bilimden bir parça bir şeyler bilen kişi, Rabbini bilir ve O'nun istediği yani yaratılış düzenini ve bu düzeni gerçekleştireni tanır.

O halde, kişinin neden fen ve sosyal bilimleri bilmesine muhtaç olduğu buradan açıkça anlaşılır.

Bu sebepten dolayı, kişiye ifade edilen şuuru verecek Tasavvufi bilgiler, başta Mesnevi ve İhya olmak üzere her tasavvuf kitabında yer alan şekliyle Marifetname'de izah edilir.

Bu bilgileri dört yüz kitap okuyarak topladığını bildiren Erzurumlu İbrahim Hakkı, Kur'anî düşünceyi fikir sahasına koyduğu gibi, pozitif veya fen bilimlerinin tahsil edilmesinin şart olduğunu Türk insanın tefekkür dünyasına getirmiş olmasından dolayı pek önemli bir bilgindir.